

XI. Nyugat-Bácska

BEZDÁN

Bezdán magyar lakosságának 1944. évi őszi tragédiája sokban hasonlított Zsablya és Csurog magyar lakosságának sorsára. A „felszabadulás” után itt is népiirtást végeztek. Ebben főleg a 12. Vajdasági Brigád katonái „jeleskedtek”. A falu egész lakosságát a front közelségére hivatkozva kiűzték és a 7-8 kilométernyi távolságra levő tanyákra kellett meghúzódnuk. Igaz, a kiűzés itt csak ideiglenes volt, mert decemberben visszatehettek a helybeli lakosok, a legtöbb helyen kifosztott és az állatállománytól is teljesen megtisztított otthonaikba. Mert addigra otthonaikban a háziállatok jó részét elrabolták. Ebben persze a katonaság is tevékenyen részt vett, de egyes feljegyzések szerint a szomszédos Bácsmonostor lakói közül is átjártak egy kis „gyarapodásra”.

Bezdánról már eddig is sokat írtak. Elsőként Cseres Tibor, egy bezdáni férfival történt véletlen találkozása után.

Az író beszámolóját, a bezdáni embertől kapott értesüléseit csak hosszú évek múlva közölte a Kortárs. Ez egyúttal diplomáciai bonyodalmakat is okozott. Egy tervezett Tito-látogatás is elhalasztódott, s a Jugoszláv Harcos Szövetség, amely egyébként az egypártrendszer időszakában külön állam volt az államban, nemkívánatos személynek nyilvánította Cseres Tibort Jugoszláviában.

Ha pontosan az értesüléseink, akkor Cseres Tibor később mégis járt Jugoszláviában, s ez alkalommal egyes politikai személyiségekkel való beszélgetései során szó esett az 1944. évi őszi tragikus eseményekről is. Úgy tudjuk, hogy Mirko Tepavac, az akkori tartományi pártbizottság elnöke és Jugoszlávia későbbi külügyminisztere akkor kijelentette, nem lehet akadálya annak, hogy fény derüljön arra is, mi történt 1944 őszén. Egyúttal meg is ígérte, hogy az ügyben lépéseket tesz. Azonban eredménytelenül zártak más, akkoriban még felelős tisztségekben levő politikusok hasonló kísérletei is. Cseres Tibor további kutatásai során megszólaltatta a Bácskából elszármazott doktor Varga András mérnököt, a Heidelbergi Egyetem tanszékvezetőjét, aki sok újabb részletet tudott elmondani a Bezdánban történekről. Doktor Varga András kutatásai eredményeit átadta Zelei Miklósnak, aki a Képes 7 című hetilap 1990. szeptember 15-ei számában meg is jelentette az értékes történeti adatokat.

Később Cseres Tibor a Vérbosszú Bácskában című munkájában, amelyről már annyira szó esett, megszólaltatott néhány Magyarországra átkerült volt bezdánit is, akik ha egyes részleteiben eltérően, de lényegében egybehangzóan adták elő a bezdáni véres napok történetét. Cseres Tibor 102 nevet említ, de az áldozatok száma ettől nagyobb volt.

Egyedül Bezdánban és Adorjánon vezették be, utólag, az egyházi halottas könyvekbe az 1944. évi áldozatok névsorát. Adorjánon a teljes névsor van bevezetve, Bezdánban ez csak részben történt meg, mert a községháza pincéjében s néhány házuvarában még 40 megcsonkított holttestet találtak, de találtak hullákat a Ferenc-csa-

torna vízében is. A csatornából kb. 20 holttestet húztak ki. Ezeket is a két nagy tömegsírban temették el. 32 halottat nem tudtak azonosítani. Őket közös sírban helyezték örök nyugalomra, neveik felsorolása nélkül. Bezdánnak az 1941-es népszámlálás adatai szerint összesen 6.285 lakosa volt. Ebből 5.235 magyar nemzetiségűnek vallotta magát. 42-en voltak németek, görögkeleti vallásúaknak feltüntetett szerbek csak elenyésző számban éltek a községben, mindössze 52-t jegyeztek be az összeírók. Tudomásunk szerint ezeknek a lakosoknak a háború idején különösebb bántódásuk nem történt. A község magyar lakosai egyébként már a háború előtti időszakból is ismertek voltak szorgalmukról, s a háború éveiben sem ragadta el őket túlságosan a nemzeti felbuzdulás és a lakosság soraiban nem mutatkozott nemzeti türelmetlenség sem. Persze voltak ebben a községből is a tekintélyes polgárok soraiban, akik bekapcsolódtak az akkori politikai pártokba, és szervezetek munkájába. A szélsőjobboldali Nyilaskeresztes Párt minden igyekezete és demagóg propagandája ellenére sem tudott jelentősebb létszámú tagságot toborozni. Doktor Balla Ferenc, a községi gyógyfürdő jelenlegi igazgatójának a visszaemlékezése szerint a községben mindössze néhány tagja volt ennek a pártnak, de ezek sem végeztek semmilyen szervezett munkát.

Nem is jegyeztek fel a községből a háborús bűnököt kivizsgáló vajdasági bizottságban egyetlen magyar nemzetiségű háborús bűnöst sem. Várható volt, hogy a rendszerváltás majd békésen fog végbemenni. Sajnos itt sem így történt.

A magyar katonaság, majd a csendőrség 1944. október 21-én hagyta el a községet, mivel a front egyre jobban közeledett. Jól emlékeztek a nyilatkozók arra is, hogy a községben először másnap egy kisebb fegyveres csoport vonult be, ezek Draža Mihajlović nemzeti ellenálló mozgalmának a hívei voltak, akik a háború idején megpróbálták Bácska területén is szervezkedni, de nem nagy sikerrel. Csupán Nyugat-Bácskában értek el némi eredményt. Egy illegális csetnik csoportot Zomborban a magyar hatóságok 1943-ban le is lepleztek, és a résztvevők jó részét el is ítélték. Néhány halálos ítéletet is kimondtak, de tudomásunk szerint az ítéleteket nem hajtották végre. Egyes történészek állítása szerint a magyar titkosszolgálat és Draža Mihajlović között ekkorára már valamilyen egyezmény is létrejött, hogy a magyar csapatok kivonulása után a nemzeti erők kísérlék meg a hatalomátvételt, és erre majd megnyerik az oroszok támogatását is, abban bízva, hogy az ő mozgalmukat is elismerik antifasiszta ellenállási erőkknek. Ilyen reményekkel kezdtek szervezkedésbe a csetnikmozgalom hívei a felszabadulás előtt a Bezdán közeli ún. Korczeli erdőben, s arra a hírrre, hogy a magyar katonák és csendőrök október 21-én elhagyták a községet, másnap ide be is vonult egy 20-25 főnyi fegyveres csoportjuk. Gyakorlatilag egy hétig, vagyis november 2-ig ők tartották kezükben a hatalmat a községben. Ez idő alatt feltűnt egy-egy orosz katona is, de ezek nem avatkoztak be a község ügyeibe. Ezekben a napokban meg is alakult az ideiglenes új községi bizottság, tagjainak többsége magyar nemzetiségű volt. Juszt János lett pl. a bizottság alelnöke, aki a régi Jugoszláv Hadsereg tisztje volt. Tökéletesen beszélt a szerb nyelvet, annak idején szerb anyanyelvű iskolába járt, és sokan úgy vélekedtek, hogy feladta a magyar identitását is. Persze mégsem így volt, mert mindent megtett a község lakosságának megmentése érdekében.

Ebben az átmeneti egyhetes időszakban helyenkénti fosztogatásokon kívül tudomásunk szerint a magyarok közül senkinek sem történt bántódása. Érthetetlen, hogy a partizán erők miért csak egy héttel később érkeztek meg a községbe, s velük együtt az

orosz csapatok is. Talán azzal számoltak, hogy a Duna bácskai oldalán vannak még magyar és német utóvéd erők, vagy pedig először az itt tartózkodó, de nem jelentős csetnik csoportosulást kívánták felszámolni. (Ami hamarosan meg is történt.) Egy tanú tudni véli, hogy a Bezdánba bevonult csetnikek egy részét a községházánál keletkezett tűzharcban semmisítették meg. A visszaemlékező doktor Varga András pontosan állította, hogy a november 3-ai vérengzést az 51. Vajdasági Partizán Hadosztályhoz tartozó 12. Vajdasági Rohambrigád katonái hajtották végre. (Erről a brigádról és felelős vezetőiről még lesz szó.)

A bezdáni dicstelen „haditette” miatt hirhede vált brigád később a baranyai fronton harcolt, és az egyik faluban utcát is elneveztek róla. A brigád harcosainak egy része (egyesek mindössze 15-20 állig felfegyverzett katonát említenek) november 2-án érkezett Zombor felől a községbe. Parasztszekereken jöttek. A parancsnokság a Drimoczi-féle vendéglőben helyezkedett el. Még ezen a napon, de inkább másnap, november 3-án megkezdődött a minden terv nélküli terror, és a férfilekosság összefogdosása. A partizánok házról házra járva szedték össze a férfiakat, azt mondvá, hogy a Kígyós folyócska hídjá fel van robbantva, és azt kell helyreállítani.²²⁷

Néhány száz férfit hurcoltak így el, minden előzetes terv nélkül. De mindez csak félrevezetés volt, mert kb. 15 partizán kíséretében az összegyűjtöttek egy részét Isterbáczra, egy tanyacsoportra terelték. Itt a Major-családnak volt a legszebb háza, ennek tágas pincéjébe zárták be az embereket. Onnan tizesével hozták fel őket, s a közeli tisztáson megkezdődött az öldöklés. Géppisztolyokkal lőtték őket halomra. Az egyik legvérengzőbb egy partizán nő volt, akit egyesek Julka, mások pedig Bojka néven emlegetnek. Állítólag azt hajtogatta, miközben részt vett az emberek lekaszásában, hogy a 7.000 szerbert 70.000 magyart kell kiirtani, de meg kellene ölni minden férfit „s ennek a bűnös fajnak az írmagját is ki kellene irtani”. A közelben lakó isterbáciak a házak padlásáról dermedten figyelték, hogy a partizánoknál közben szól a gramofon, itták a pálinkát, miközben Julka és még két férfi géppisztolyokkal kaszálták az embereket.

Az Isterbáczra hurcoltak közül egy kisebb csoportot azért elengedtek. Ezek főleg kétkézi munkások, napszámosok voltak. Ha valaki értelmiségi, jómódú parasztember, kereskedő, vagy más olyan foglalkozást űző volt, ami a felszabadítottaknak nem tetszett, egy egyben az illető halálát is jelenthette. Akik abban a szerencsében részesültek, hogy elkerülték a halált, azokhoz az egyik partizán – aki parancsnokféle lehetett – rövid beszédet intézett, amely az adott helyzetben párját ritkító cinizmus volt. Az egyik visszaemlékező szerint – akinek sikerült megszabadulnia – a parancsnok kb. azt mondta, hogy a partizánok felszabadítóként vonultak be ezekre a területekre, menjenek haza, és igyekezzenek jó állampolgárai lenni az új, eddiginél szebb társadalomnak.²²⁸

Ennek a vérfürdőnek volt egy olyan epizódja is, amelyet mindenképpen külön meg kell említeni. Az egyik helybeli tekintélyes polgár, amikor meghallotta, hogy a partizánok nem munkára, hanem Isterbáczra vitték az embereket, felvette a szerb tartalékos egyenruháját és utánuk futott. Tökéletesen beszélt a szerb nyelvet, és kérte Julkát, hogy engedjék szabadon ezeket az embereket, mert mindannyian szorgalmas, egyszerű polgárok, teljesen ártatlanok, és közülük soha senki sem vétett a szerbek ellen. Julka haza akarta küldeni, ő azonban közjük állt, egyesek állítása szerint ki akarta kezéből csavarni a géppisztolyt, de a dulakodás közben a partizánok agyonlőtték, így ő volt a halálraítéltek csoportjából az első áldozat. Ugyanígy meg kell említenünk azt is, hogy

egy 13 éves kisfiú, aki a községi gyepmester fia volt, miközben az apját kísérték, hozzá szegődött, a partizánok sehogyan sem tudták elkergetni, s így őt is édesapjával együtt a halálba küldték.

Még mielőtt Isterbácon ez a tragédia lejátszódott, a községi kisbíró körbejárta a falut, minden utcán kidobolta, hogy délután egy órára mindenki legyen a futballpályán, mert a 12. brigád parancsnoka beszédet akar tartani az egész lakossághoz.

Az emberek félve a következményektől, ami akkor érné őket, ha távol maradnak, tömegesen érkeztek a futballpályára. Hamarosan már mintegy hétezer ember szorongott a pályán, telve halálfélelemmel, férfiak, nők, gyermekek egyaránt. Balsejtelmüket még fokozta, hogy minden oldalról körül voltak véve katonákkal. S tíz-tizenöt lépésnyi távolságra a partizánok egy-egy gépfegyvert helyeztek el. A pálya közepén tribünt állítottak fel, ott volt a brigádparancsnokság.

Akik a nézőtér közelében álltak, később mesélték, hogy a hozzájuk eljutó beszéd-fosztlányokból arra lehetett következtetni, hogy az egész község lakosságát halomra akarták gyilkolni, és hogy Juszt János, aki a község ideiglenes népbizottságának alelnöke volt, letérdelt, és összetett kézzel könyörgött a parancsnoknak, hogy kegyelmezzon meg az ártatlan népnek. A legválságosabb pillanatokban azonban három orosz tiszt érkezett lóháton a nézőtér elé. A közelben állók hallani vélték, hogy az orosz tisztek szitkozódva így tiltakoztak a partizánoknál: „Elég volt a vérengzésből, engedjék haza az embereket! Mi nem gyilkolni jöttünk ide!”

Lehetséges, hogy az egész bezdáni lakosságot le akarták mészárolni? Ezt sem tartjuk teljesen valószínűtlennek. Ezt a feltételezést alátámasztja az, hogy e sorok írójának a háború utáni években nem egy volt partizánparancsnok mondta el, azokban a napokban Bezdánból állítólag valaki fényjeleket adott le a Duna túloldalán levő német és magyar csapatokhoz, s ezek fontos hadászati értesítéseket tartalmaztak, és ezért az egész lakosságot kollektíven meg akarták büntetni. Lehet, hogy volt ilyen fényjelzés valamelyik hátrahagyott kém részéről, de ebben a község lakosságának semmilyen szerepe sem volt. (Egyébként a tézisnek ellentmond az oroszok magatartása is.)

Az orosz tisztek megjelenésének és közbenjárásának köszönhetően a legrosszabb nem következett be. A tribün felől azonban elhangzott a parancs, hogy este 6 óráig mindenkinek el kell hagyni a községet és legalább 6 kilométerrel odébb, a szállásokon kell a továbbiakig meghúzódnia. Ugyanígy közölték azt is, hogy a nők és a gyermekek, továbbá az idősebb férfiak elmehetnek, de a 18 és 40 év közötti férfiaknak a helyszínen kell maradniuk.

Erre hatalmas kavarodás keletkezett. Mindenki futott volna szerteszét, de a katonák visszakergették őket. Csak egy út volt szabad, a gépház felé, de ott egy mély árok húzódott, tele vízzel, csak egy három-négy lépésnyi korláttal körülvett fahídon lehetett átmenni. A tolokodás leírhatatlan volt. A híd két oldalán azonban egy-egy fegyveres partizán állt, és minden férfit visszakergetett. A futballpályán félreállított férfiakat, lehetnek vagy 500-an, négyes csoportokba álltva elindították Zombor felé. Ide tereltek más községek magyar és német férfilekosságát is. Ez a város hamarosan egy gyűjtő kényszermunka-tábor nyugat-bácskai központja lett. Persze az ide elhurcoltak között is bőven aratott a halál, különösen az első időszakban.

A község többi lakosának el kellett hagynia otthonát, szerteszéledtek a 6-7 kilométernyire elterülő tanyákon. Itt húzódtak meg a legnagyobb bizonytalanságban, akadtak

olyanok is, akik a szigorú rendelet ellenére sem hagyták el a községet. Ezek jó részét, ha rájuk bukkantak, megölték. Azért találtak még később is mindenfelé hullákat, akiknek egy részét azután nem is tudták azonosítani. Később, ez már 1945 tavaszán történt, a partizánokat bolgár katonák váltották fel a községben. Ezeknek parancsnoka azután megengedte, hogy a lemészároltakat exhumálják és az áldozatokat tisztességesen eltemessék. A tömegsírt március 28-án nyitották fel. Ezeket mind sikerült azonosítaniuk, és utólag egyházi szertartás mellett el is temették őket. Matuska Márton könyvében fel is sorolja a 101 bejegyzett áldozat nevét is. (Valamivel pontatlanabban ezt Cseres Tibor ismertette.) Ennél fogva ezt a felsorolást itt nem ismétljük meg, majd megtesszük az áldozatokról tervezendő külön publikációban Ha a tömegsírből kiemelt és újra eltemettek számához hozzáadjuk azokat, akiknek holttestét máshol találták meg, akkor kitűnik, hogy a teljesen ártatlan bezdáni áldozatok száma 180 körül lehetett.²²⁹

A háború utáni időszakban, a bezdáni ártatlan áldozatok közül csak igen keveset nyilvánítottak holtá. A tartományi és szövetségi Hivatalos Lapban csak néhány bezdáni illetőségű polgárra vonatkozó értesítést találtunk. Ezek a következők: Érdes István, Kubatov János, Kiss Ferenc, Siblinger Imre, Csapó István, Kiss Sándor, Rabó József, Munkás József, Limberger Márton, Gombos Csepai Sándor, Dobos József, Szabó Sándor, ifjú Zemlja Péter, Bosnyák József, Berényi Ferenc, Csapó György, Csapó János, Kiss Ferenc, Bandi Simon, Kovács János stb.²³⁰

A zombori járási, majd a községi bíróság nyilvánította őket holtá. Egyikük nevét sem találtuk meg az egyházi halotti könyvekbe bejegyzettek névsorában.

Az otthonukból kiűzött bezdániak 1944. november vége felé és december elején térhettek haza. Ekkor már végetértek a nagy vérengzések, és a baranyai frontszakasz is jóval nyugati irányba húzódott. Az élet lassan normalizálódott.

Most szólnunk kell a 8. Vajdasági Brigádról, amely a bezdáni vérengzés fő résztvevője volt. A brigád 1944. október 8-án alakult meg Pancsován, a Bánát területén akkoriban harci tevékenységet kifejtett partizánosztagnak és a felszabadulás után tömegesen jelentkező önkéntesekből. Az önkéntesek túlnyomó többsége bánáti volt, de később bácskaiak is sokan jelentkeztek az egységbe. Harcosainak túlnyomó többsége szerb volt, de akadtak közöttük szlovákok, magyarok, románok és cigányok is. A brigád létszáma kb. 2.000 volt. Itt nincs szükség arra, hogy részletezzük a rohambrigáddá nyilvánított egység hadműveleteit a hamarosan megalakult 51. Vajdasági Hadosztály keretében, csak annyit említenénk meg, hogy ez az egység volt az első nagyobb harci alakulat, amely bevonult Újvidékre. Mindössze egy vagy két napot töltöttek itt, ezért az újvidéki megtorlásban ennek az egységnek kevés szerepe volt. A baranyai frontra irányították és úgy látszik, első dicstelen harci cselekménye a bezdáni vérengzés megrendezése volt. Ezért a legnagyobb felelősség kétségtelenül a brigádparancsnokságot terheli. A brigád parancsnoka a népszerűnek mondott Dušan Doronjski Jocika volt, aki a szerémségi Krčedin faluban született 1922. október 22-én. A háború után is hosszú ideig a Jugoszláv Néphadsereg aktív tisztje volt, majd 1980-ban nyugdíjba vonult. A háború utáni időszakban hősként ünnepelték, és jónéhány kitüntetéssel is elhalmozták. Bezdáni szerepe és ezzel kapcsolatos felelőssége soha nem került szóba.

A brigád biztosa Milan Basta volt, aki 1945. február 12-éig volt ebben a tisztségben. Gyorsan haladt a katonai ranglétrán, mert az említett napon kinevezték az 51. Vajdasági Hadosztály politikai biztosává. Pontos lehet a Cseres Tibor könyvében említett dok-

tor Varga András nyomozásának az az eredménye, hogy ezeket az embereket terheli a legnagyobb felelősség a bezdáni vérengzésért. Szerintünk felelős lehetett még Nikola Kmezič Nidža a brigád pártszervezetének vezetője, aki a háború utáni évtizedekben jónéhány felelős állami és párttisztviselés betöltője volt.

Elképzelhető, hogy ezekben a front mögötti dicstelen megtorlásokban külön szerepe lehetett Milan Bastának. 1990-ben, amikor az egypártrendszer Jugoszláviában is összeomlóban volt, Tomislav Marčinko publicista (aki egyébként 1988. évi októberi „joghurt forradalomig” a városi pártbizottság titkára volt) cikket írt az egyik horvátországi lapban, amelyben a szerémségi horvátokon elkövetett tömegmészárlások egyik fő felölőseként éppen Milan Bastát említette meg. Basta ezért pert indított ellene, és minden vádat a sajtó útján is a legerélyesebben elutasított.

Itt mondhatnánk még el, hogy az 51. Vajdasági Hadosztály részt vett a jugoszláviai harcok befejező szakaszában, s állítólag a Szlovéniában foglyul ejtettek egy részének kivégzésében is szerepe volt. Megpróbáltuk kinyomozni a 12. Vajdasági Brigádhoz tartozó vérengző partizán nő kilétét is, akit a visszaemlékezők Julka, elvétve pedig Bojka néven emlegetnek, s akiről úgy tudjuk, hogy a batinai ütközetben súlyosan megsebesült, és a zombori katonai kórházban sebeibe bele is halt. Figyelmesen áttanulmányoztuk a 12. Vajdasági Rohambrigádról készített monográfiát, amelyet 1974-ben jelentettek meg Verbászon.

A brigád elesettjeinek jegyzékén jónéhány nő nevét találtuk meg, akik a Batinánál vívott harcokban veszítették életüket. De egyikük neve sem Julka volt. Lehetséges azonban, hogy az itt elesett partizán nők egyikének Julka volt a mozgalmi neve. Ugyanígy áttanulmányoztuk a brigád névsorát is. Itt a zombori önkéntesek nevének felsorolásánál rábukkantunk egy Perčetić Julka nevű harcosra, de ő túlélte a háborút. Ha esetleg pontatlan a visszaemlékezők állítása, hogy Julka a batinai csatában esett el, akkor nem tartjuk kizártnak, hogy ő volt a bezdániak egyik hőhéra. Mások a vérengző partizán nőt Bojka néven emlegetik. Ilyen nevű partizán nőt nem találtunk sem a harcosok összesített listáján, sem pedig az elesettek lajstromában.

SZIVÁC

Szivác községet az 1941. évi őszi magyar népszámlálás két községként vette nyilvántartásba. Ószivácnak összesen 8.899 lakosa volt, ebből 4.480 görögkeleti szerb, 1.406 magyar és 2.808 német nemzetiségű volt. Más nemzetiségű polgárok csak elenyésző számban éltek itt. Újszivác 2.551 összlakosságából mindössze 19 volt a görögkeleti szerb, 152 magyar, 2.349 pedig német nemzetiségűnek vallotta magát.

A magyar bevonuláskor a községben nem voltak áldozatok. A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottságban nincs is említés Szivácról. A későbbi háborús években a magyar kémelhárítás tudomásunk szerint 9 helybéli szerb polgárt tartóztatott le. Jórészüket el is ítélték. A szerb polgárokra vonatkozó, főleg a kötelező munkaszolgálatot előírányzó felsőbb rendelkezéseket itt is végrehajtották, de mindebbe a helybéli magyar polgároknak vajmi kevés beleszólásuk volt. Az 1942. évi januári „hideg napok” során sem voltak Szivácon áldozatok. Mindezek ellenére a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság három helybéli magyar polgárt bűnösnek nyilvánított. Tehát három feltételezett bűnös volt az 1500-nál valamivel több magyar nemzetiségű polgár soraiból. Ez

elenyésző szám, így tehát a bosszúra és a megtorlásra semmilyen ok sem lehetett. Különösen, ha tekintetbe vesszük, hogy a helybeli szerb és magyar lakosság között a háború előtti évtizedekben a viszonyok meglehetősen jók voltak. A felszabadulás előtt a helybeli német lakosság zöme elmenekült, a magyar polgárok közül azonban erre a lépésre csak igen kevesen szánták rá magukat, mert mindenki úgy gondolta, hogy mivel senkinek sem vétett, nincs mitől tartania. A bosszú azonban mégsem maradt el.

Matuska Márton az Újvidéken élő Szivacról elszármazott Baranyi Piroskát, Skorutják Károly özvegyét szólaltatta meg, de igen fontos és az előbbi tanú állításaival teljesen egybehangzó adatokat kapott a Szabadkán élő Cifra Tibortól is, aki visszaemlékezésében megemlíti, hogy összesen 73 magyar férfit szedtek össze a felszabadulás utáni első napokban, és egy magtárba zárták őket. (Az épület még ma is áll.) A magtárban fogvatartottakkal sem a hozzátartozók, sem mások nem érintkezhetek, de kiszivárogtak a hírek, hogy verik és kínozzák őket. Olyan hírek is elterjedtek, hogy a temetőben előre kiásattak velük egy M-alakú sírt. Matuska Márton könyvében leírta, hogy Szivácon a két temető között van egy másfél dűlő hosszú szántó, amelynek csak egy gyalogúttal kettévágott hosszabb részét művelik, a rövidebbik, szerb temető felé eső részét azonban senki sem műveli, ezt benőtte a bozót. Ezt a részt a helybeli magyarok messze elkerülik, még azok sem látogatnak ide, akik minden évben eljönnek Szivácre, és megkoszorúzzák a magyar temetőben álló Senteleky síremléket. A helybeliek tudni vélik, hogy itt van egy többször tíz méter hosszú M-alakban megásott tömegsír, itt végezték ki azokat a sziváci magyarokat, akiket már a felszabadulás első napjaiban összeszedtek, jó részüket félig agyonverve hozták ide, s belelövöldözték őket a közös sírba.

Kik voltak az elkövetők? Minden kétséget kizárólag néhányan a helybeli szerb lakosok közül. A visszaemlékezők ugyanis sehol sem említették, hogy a sziváci öldöklésben a partizán katonaság is részt vett volna. A helyi népfelszabadító bizottság keretében is megalakult a háborús bűnöket kivizsgáló albizottság. Annak tagjait terheli a fő felelősség, hiszen lényegében ők határoztak arról, hogy kiket kell letartóztatni s ezek nagy többségét azután a halálba is küldték.

Egyes visszaemlékezők állítása szerint, az egyik napon a csurogi szerb polgárok egy csoportja is megjelent a községben, s ezek közül többen a fogva tartottakat súlyosan bántalmazták, ők azonban senkit sem öltek meg. Voltak azonban a helybeli szerbek között olyanok is, akiket nem fűtött a féktelen bosszúvágy, mert a 72 elfogott helybeli magyar közül ötöt kimentettek. Az egyiket, akinek sikerült kiszabadulnia, hamarosan a Petőfi-brigádba irányították, és a fronton el is esett.

A többi fogvatartottat azután, Mindszentek éjjelén valószínűleg a helyi népőrség fegyveresei, a már leírt helyre hurcolták, és ott halomra gyilkolták. Az öldöklésből egész véletlen folytán ketten megmenekültek. Az egyik – aki jelenleg Moravicán él – kérte, hogy nevét ne jelentessük meg. A másik Sima Sándor volt, foglalkozására nézve vadőr.

A sziváciak sokáig meg sem merték közelíteni azt a helyet, ahol hozzátartozóik nyugszanak. Cifra János, jelenlegi szabadkai lakos segítségével, aki közvetlenül a kivégzés előtt szabadult ki, már a kivégzést követő napon néhány asszony összeállította az áldozatok névsorát, majd harmadnap ugyanezek az asszonyok koszorút fontak, és a temető szélén álló kálvária keresztyére helyezték el ezzel a felirattal: „Emlékül szere-

tett édesapáinknak.” A megkoszorúzott keresztről fénykép is készült, amelyet az egyik kivégzett özvegye Papp Józsefné Drobnyák Mária megőrzött, és a kép hátuljára ezt jegyezte fel: „A mi Golgotánk.”

Papp Józsefné is a többi asszonnyal együtt részt vett a névsor összeállításában. majd a névsort átmásolta, és egy levélben titokban megőrizte. Minderről még a legközelebbi hozzátartozóinak sem volt tudomása. Neki köszönhetően majdnem teljesen rekonstruálhattuk, hogy kik voltak a sziváci áldozatok, mert a helybeliek neve mind fel van tüntetve, csupán két csurogi illetőségű és egy cservenkai áldozat neve maradt ismeretlen.

A sziváciak névsora:

1. Alföldi Ferenc. 2. Bacsó Lajos. 3. Balogh Károly. 4. Baka János. 5. Bódis Lajos. 6. Bódis József. 7. Bocskovics István. 8. Breznyák István. 9. Breznyák József, a fentebbi fia. 10. Burger Jakob. 11. Búza András. 12. Cifra András (kiengedték). 13. Cifra Péter. 14. Dávid János. 15. Drágity (Daruhalmi János). 16. Drágity István. 17. Drobnyik István. 18. Domján Mihály. 19. Farkas János. 20. az előbbi fia, Farkas János. 21. Farkas Pál. 22. Horvát András. 23. Merkel Mihály és fiai. 24. Horvát József. 25. Horváth Mihály. 26. Horvát István? 27. Hunsinger Anton. 28. Hunsinger Henrik. 29. Jovanovo Pera. 30. Juhász Antal. 31. Klebecsko István. 32. Kubala? 33. Lavro András. 34. Mandics István. 35. Pavlik Mihály. 36. Mezei János. 37. Mérő Jenő. 38. Modrich Anton. 39. Mudri Antal. 40. Nagy József. 41–42. Ifjú Nagy József és fia. 43. Nagy József. 44. Nagy Ferenc. 45. Nagy Imre. 46. Papp József. 47. Rigó Péter. 48. Siflis Péter. 49. Siflis István. 50. Skorutyák Antal. 51. Skorutyák Antal. 52. Stieb Ferdinánd. 53. Szalai János. 54. Szalai Imre. 55. Szabó István. 56. Szobek Péter. 57. Sztrikovics Ádám. 58. Tóth István. 59. Teer (Antal)? 60. Trenka János. 61. Turi Péter. 62. Uglík Péter. 63. Városi János. 64. egy csurogi. 65. egy cservenkai. és 66. még egy csurogi.²³¹

Nos, a már említett állítólagos magyar háborús bűnösök közül csak Siflis Péter neve található a listán. Ha el is fogadjuk, hogy neki valamilyen bűne lehetett, akkor is egyenesen elképesztő a tényállás, hogy közel 70 ember teljesen ártatlanul halt meg Szivácson.

A külai járási bíróság Városi Jánost 1951-ben holtta nyilvánította azzal az indoklással, hogy utolsó tartózkodási helye Szivácson volt, ahonnan 1944 októberében eltűnt. Nagy Józsefet három évvel később nyilvánították holtta, azzal a megfogalmazással, hogy 1944 őszén eltűnt. Ilyen lakonikus rövidegű volt Horváth István holtta nyilvánítása is. Ez utóbbi határozatot a zombori járásbíróság hozta. Mező Jenőt 1956-ban nyilvánították holtta, hasonló indoklással. Drágics Istvánra vonatkozólag ugyancsak hasonló döntés született 1962-ben, a második számú zombori bíróságon. Hasonló tartalmú végzéseket hozott ugyanez a bíróság Pavlik Mihály és mások esetében is 1968-ban.

A fentiekből láthatjuk, hogy ezekben a határozatokban is kerülték a megfogalmazásokat, hogy a holtta nyilvánított személyek háborús bűnösök, hiszen a bírósági szervek mindenütt tisztában voltak azzal, hogy az 1944. évi megtorlás áldozatainak túlnyomó többsége teljesen ártatlan volt és az égvilágon semmi bűnt nem követtek el.²³²

Az egyik publikációból, amely még az egypártrendszer idején jelent meg, megtudhatjuk, hogy a sziváci népfelzabardító bizottság első ülését 1944. október 20-án tartotta meg, a következőt pedig két nappal később. Számunkra elsősorban az október 28-ai ülés a figyelemre méltó, illetve az ülés 4. és 8. napirendi pontja. A 4. pontban határozatot hoztak arról, hogy felhívják minden őszinte hazafit, jelentse, ha tud valakiről, aki a megszállás éveiben vétett népeink érdekei ellen, hogy mindezeket átadják a bíróság-

nak, s feleljenek a tetteikért. Már az elmondottakból is tudjuk, hogy a letartóztatottakat és fogvatartottakat minden külön bírósági tárgyalás nélkül, 1944. november 2-án lemészárolták. Az említett népfelszabadító biztossági ülés 8. pontja alatt elrendelték, hogy minden 16 és 50 év közötti magyar és német helybeli férfi haladék nélkül köteles jelentkezni a községházánál.²³³

Az egyik Újvidéken élő nyugalmazott újságíró, aki arra kért bennünket, hogy nevét ne említsük meg, Szivácra vonatkozólag értékes okmányok tulajdonosa, és megengedte, hogy betekintést nyerjünk ezekbe az iratokba. Ebből láthatjuk, hogy Szivácson is – mint több más helyen – a kivégzettek minden vagyonát konfiszkálták. A nyugalmazott újságíró két konfiszkációs határozat birtokában van. Az egyik vagyonekőzbzást a kivégzett Horvát Andrásnál, a másikat pedig az ugyancsak a halálba küldött Balog Gábornál végezték el.

A másik okmányból azt is megtudhatjuk, hogy az ugyancsak kivégzett Bocskovics István hozzátartozói 1946. augusztus 26-án fellebbeztek a vagyonekőzbzás ellen, és 14 kataszteri hold föld visszaadását követelték. A fellebbezésre válasz is érkezett, ami végeredményben ugyancsak elutasító volt. Beismerték, hogy Bocskovics István 1944. november 2-án eltűnt, de senki sem tudja, hogy hol van eltemetve. A másik okmányban azt a megdöbentő tényt olvashatjuk, hogy a kivégzett Papp József özvegyét, azonkívül, hogy a vagyonát elkobozták, a járási hadigazdagok ügyének kivizsgálására alakított bizottság 50 ezer dinár hadinyereség befizetésére kötelezte. Papp Józsefné az első fellebbezését 1947. január 3-án adta át, és arra kérte a bizottságot, hogy a hadikárpótlásként kirótt összeget legalább részletekben törleszthesse. Ez a kísérlete sem vezetett eredményre.²³⁴

GOMBOS

Gombos kisközség. Szorgalmas, békés magyar lakosai között egyetlen háborús bűnöst sem találtak, noha a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság minden feljelentést elfogadott annak ellenére, hogy akkor is jól tudták, a feljelentések jelentős része nem felel meg a valóságnak. Mindezek ellenére a falu mégsem került el a leszámolást.

Gombosnak az 1941. évi magyar népszámlálás adatai szerint 2.878 lakosa volt, ebből 2.583 magyar nemzetiségű. Mindössze 25 szerbet jegyeztek be, a többi pedig német nemzetiségűnek vallotta magát. A lakosság nemzetiségi alapon sohasem oszlott meg. A háború éveiben az akkori pártok és társadalmi szervezetek vezetőségeibe is a legmérsékeltebb polgárokat választották be, akik hívei voltak ugyan az akkori magyar rendszernek, de nem ragadta el őket túlságosan a nemzeti felbuzdulás. A csekély számú német lakos, bár megalakította a maga Kulturbund-szervezetét, néhány forrófejű kivételével, tudomásunk szerint nem mutatott nagy lelkesedést a nemzeti-szocialista eszmék iránt. A magyar lakosság körében a szélsőséges nyilaskeresztes párt sem tudott híveket toborozni. Tehát semmi ok sem lehetett a bosszúállásra.

Az első partizán katonák, mintegy 15-20 fegyveres 1944. október 26-án érkeztek meg Gombosra, a Zomborból befutó első vonatszerelvényen. A bevonulás békésen, minden rendellenesség nélkül történt meg. A partizánok üdvözölték az egyik ittrekedt MÁV-tiszviselőt az állomáson, a lakosság irányában is barátságot mutattak, úgy, hogy a félelem és a feszültség fokozatosan kezdett felengedni. Mindez már a katonai köz-

igazgatás bevezetése után történt, ezért a helybeli első népfelzabardító bizottságnak sem lehettek magyar tagjai. A visszaemlékezők úgy tudják, hogy a községben az első ügyintéző Branko Zajić, foglalkozásra nézve szobafestő, valamint egy Simič nevű egyén volt. Zajićot a magyar hatóságok annak idején letartóztatták és bántalmazták, és rövid ideig fogva is tartották. Ő volt egyébként a népfelzabardító bizottság elnöke. (A későbbi időszakban ennek a bizottságnak a tagjai lettek Bodrik József és doktor Baumgarten Antal, ők azonban csak decemberben kerülhettek be a helyi népfelzabardító bizottságba. Tehát felelősség sem terhelheti őket a hetekkel korábbi eseményekért.)

Hamarosan megkezdődött az emberek letartóztatása. Az éj leple alatt hurcolták el a falu legtekintélyesebb polgárait, főleg értelmiségieket. Nem tudni, hogy kik voltak, akik elvitték őket, sem azt, hogy hol és mikor végeztek velük, és hogy hol vannak eltemetve. Egy részüket valószínűleg helyben likvidálták. Ádám Józsefné később megtudta, hogy férjét talán a szomszédos Sztapár faluban temették el, néhány más gombosi áldozattal együtt. Voltak, akiket a hírhedt zombori Kronich-palotába hurcoltak, és ott vesztett nyomuk.

Kik is tűntek el Gomboson a megtorlás napjaiban? A névsort Loboda Tibor szabadkai lakos, több gombosi személlyel folytatott beszélgetés után állította össze:

1. Tímár (azelőtt Tiller) Ferenc, Gomboson született 1911-ben. 1929-ben Szabadkára került a Naplóhoz újságírónak, s a megtorlás napjaiban ott is tűnt el.

2. Hecskó Tamás, 1945 elején vitték el.

Az 1944. évi novemberi áldozatok: 1. Timer János, a víztársulat hivatalnok. 2. Komáromi István kereskedő. 3. Maros János MÁV-forgalmista. 4. Menráth Lajos, kendergyári hivatalnok. 5. Nemes Gáspár földműves. 6. Nemes Pál szabó. 7. Kovács János községi hivatalnok. 8. György Antal községi hivatalnok. 9. Pehler Károly pék. 10. Ádám József vendéglős. 11. Lovász Károly földműves. 12. Nemes István kovács. 13. Neisz Ferenc gépész. 14. Locos János rendőr. 15. Serfőző Imre kendergyár-tulajdonos. 16. Farkas István cipész.

Az eltűntek között – mint láthatjuk – ott volt Komáromi István kereskedő, valamint Maros János MÁV-tisztviselő és Menráth Lajos kendergyári tisztviselő. Komáromi István kereskedő tulajdonképpen a két utóbbi apósa volt. A Komáromi családot tehát a megtorlás napjaiban hármás gyász érte. Az édesanya, valamint leányai is özvegyek lettek, s a későbbi évek folyamán kitartóan követelték, hogy megtudjanak valamit férjeik eltűnéséről, illetve haláluk körülményeiről. Kitartó követelésüknek az 50-es években meg is lett az eredménye, s a hódzági járásbírótság végül meg is hozta a határozatokat. Ugyanakkor kiderül az is, hogy egyes járásbíróságok milyen nehezen, és csak hosszas utánjárást, kilincselést követően hozták meg ítéleteiket, amelyek sokszor szinte megdöbbentőek voltak. Maros István halálával kapcsolatban pl. megállapították a „tényállást”, hogy a gombosi vasútállomásról 1944 végén a Vörös Hadsereg katonái hurcolták el, és azóta nem jelentkezett. Akkoriban a Szovjetunióval való külpolitikai kapcsolatok még nem rendeződtek, azért is lehetett ilyen ferde határozatokat hozni. Ezt a határozatot 1953. június 9-én hozták meg.

Menrád Lajos holtá nyilvánítását 1959. szeptember 29-én határozták el. Ebből az derül ki, hogy az elhunyt 1944 őszén eltűnt, és azóta sem jelentkezett.²³⁵

APATIN

Az Apatin községben történekről Matuska Márton nem ír, Cseres Tibor könyvében is mindössze fél oldalnyi információ olvasható. Ez mindenféleképpen kiegészítésre szorul, bár kutatásaink során kevés új adatot találtunk. Az 1941. évi őszi magyar népszámlálás adataiból kiderült, hogy a községnek akkor összesen 13.158 lakosa volt. Túlnyomó többségükben németek éltek itt, számuk 10.752 volt. A magyarok mindössze 15.959-en voltak, s minden jel arra mutat, hogy őket sem kerülte el a győztesek oktalan haragja. Pedig az 1941. évi áprilisi magyar bevonulás itt nem járt áldozatokkal, s az 1942. évi januári „hideg napok”-ban sem voltak kilengések. A későbbiek során Apatinból csak néhány szerb nemzetiségű polgárt internáltak a magyar hatóságok. Nem is találunk Apatinból a magyar nemzetiségű polgárok közül senkit a háborús bűnösök lajstromán.

Cseres Tibor könyvében olvashatjuk, hogy a bevonuló partizánok számos magyar polgárt helyben kivégeztek, de többségüket Zomborba hurcolták, a hírhedt Kronich-palotába, ahol a kínzások legkegyetlenebb módjait rajtuk is kipróbálták. A visszaemlékezők megemlítték azt is, hogy a Kronich-palota egyik főhőhért Žika Lesićnek hívták. A helybeli magyarokat emellett kényszermunka-táborokba vitték, ahol a bánásmód és az éhség következtében sokan életüket veszítették. S végül a túlélők közül jónéhányan a meghurcoltatások következtében szerzett betegségekben hunytak el. Cseresnek egy névtelenül nyilatkozó, és valószínűleg Magyarországon élő tanú véleménye szerint az apatini magyar polgárok közül mintegy 300-an váltak a terror áldozataivá. Ezek az adatok jelenleg túlzottaknak tűnnek.²³⁶

Az apatini járási, majd a későbbi bírósági anyagban, amely egyébként nem teljes, feltűnően kevés holtta nyilvánítási dokumentumot találtunk, nemcsak Apatinról, hanem a járáshoz tartozó többi helységekről is.

Az apatini bíróság pl. 1961-ben holtta nyilvánította Kuruc Annát (1904. V. 3. Mar-ko), 1969-ben Balog Jánost, ugyanebben az évben pedig még négy helybeli polgárt, de az egymondatos szövegezésben nem látható világosan, hogy a terror áldozatai közé tartoztak-e. Az 1979-ben holtta nyilvánított Rihter Ádámra vonatkozólag (1915. dec. 9.) viszont a bírósági végzésben pontosan feltűntették, hogy 1944 novemberében látták utoljára Apatinban, és azóta nyoma veszett.²³⁷

ZOMBOR

Zombort 1749-ben nyilvánították szabad királyi várossá, Mária Terézia uralkodásának idején. (1740-1780) Már abban az időben is Bács-Bodrog Vármegye székhelye volt, és az is maradt 1918-ig az Osztrák-Magyar Monarchia összeomlásáig. A régi Jugoszláviában is fontos gazdasági és kultúrközpontja volt Nyugat-Bácskának. A parlamentáris időszakban Sándor király diktatúrájának bevezetéséig, vagyis 1929-ig az Országos Magyar Pártnak is Zombor magyar lakossága az egyik legszilárdabb bázisa volt. A párt vezetőségi tagja volt pl. doktor Deák Leó, aki a magyarok idején Bács-Bodrog Vármegye főispánja volt, és ez a tisztsége azután már eleve a háborús bűnösök közé iktatta. Tevékenységéről, ha más időszakban, és nem a bosszú napjaiban került volna megítélésre, nem valószínű, hogy a leg súlyosabb ítéletet mondták volna ki. Így

természetesen ezt ő sem kerülhette el. A katonai bíróság 1944 decemberében Újvidéken golyó általi halálra ítélte, és az ítéletet végre is hajtották.

A magyar idők alatt Zombor ismét visszakapta szabad királyi státusát és ismét az újjászervezett Bács-Bodrog Vármegye székhelye lett.

Az 1941. évi népszámlálás adataiból kiderül, hogy Zombornak akkor összesen 32.111 lakosa volt, ebből 11.502 magyar nemzetiségűnek vallotta magát. A horvátokat, bunyevácokat nem mutatták ki külön nemzetként, őket egységesen a római katolikus valláshoz tartozók közé sorolták. Ezek száma 17.759 volt. Ugyanígy a szerbeket is, mint a görögkeleti vallást gyakorló polgárokat tüntették fel. S e kimutatás szerint 11.106-ot jegyeztek be belőlük. A németeket külön nemzetként tüntették fel, összesen 2.756-an tartoztak ebbe a nemzetiségi kategóriába.

A magyar csapatok 1941. április 12-én vonultak be a városba, a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság adatai szerint doktor Grbe Branislav akkori városparancsnok átadta a város Majos Jenő magyar parancsnoknak. A bizottság adatai szerint a magyar bevonulást követő első két nap békésen múlt el, azután azonban lövöldözés kezdődött, s ebben 67 helybeli szerb polgár életét veszítette. Állítólag valamilyen bizottság is megalakult, amelyhez számos feljelentés érkezett a megbízhatatlan szerb polgárokról.

A zombori magyar bevonulásról érdekes adatokat közölt Cseres Tibor is. Szerinte a városba a pécsi hadtest egységei vonultak be, és mindjárt az első este nagy utcai harcot, lövöldözést idéztek elő a padlásokon rejtőzködő csetnikek, akik mindössze 40-en lehettek. A több ezernyi összevissza lövöldöző magyar katona egyenesen nevetségessé tette a magyar katonai vezetést, mert az állítólag harcoló csetnikeket sem élve, sem halva nem sikerült kézre keríteni. Ezzel szemben 6 honvéd halt „hősi halált” az utcai lövöldözésekben, nem egyszer saját lövedéktől találva.²³⁸

Valóban, a zombori magyar bevonulásról a magyar katonai levéltár anyagában is találtunk adatokat. Nyomatékosan rámutattak a tervszerűtlen lövöldözésekre, és arra is, hogy a hadvezetés nem állt feladata magaslatán.

A háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság 67 helybeli magyar polgárt tartott felelősnek a bevonulás alkalmával elkövetett tetteiért. Nevük a háborús bűnösök lajstromába került. Hogy pontosan mi is volt a bűnük, azt a feljelentési listák adataiból igen sok esetben nem lehet pontosan megállapítani. Egyébként egyiküknél pl. feltüntették, hogy elmenekült, de néhányuknál azt a bejegyzést olvashatjuk, hogy „az ítélet végrehajtva”, tehát minden valószínűség szerint külön eljárás nélkül kivégezték őket. Ők a következők:

1. Balogh Margit, háztartásbeli. 2. Vlah Ferenc ügyvéd. 3. Duranti Béla kertész. 4. Novák Jenő asztalos. 5. Turkov Anna háztartásbeli. 6. Szabó István asztalos. 7. Hekk István kereskedő. 8. Siflis Péter földműves.²³⁹

Az 1942. évi januári „hideg napok” elkerülték Zombor városát. Egyenesen doktor Deák Leó főispán közbenjárására.

A város 1944. október 20-án szabadult fel, és itt is nyomban megalakult a városi népfelszabadító bizottság, amelynek a lakosság nemzetiségi összetételével összhangban tagja lett Herceg János, doktor Palásti Ödön, Vejgánd József tanító és Reich József esztergályos. Október 17. után, amikor is Bácskára, Bánátra és Baranyára vonatkozólag bevezették a katonai közigazgatást, a helyzet teljesen megváltozott. Erre jól emlék-

szik Herceg János is, mert visszaemlékezéseiben elmondta, hogy október végén a magyar nemzetiségű népbizottsági tagoknak Lazar Plavšić, a bizottság elnöke közölte, hogy tekintsenek el tagságuktól, amíg nem tisztázódik a helyzet.

Az emberek elleni hajtóvadászat már a felszabadulás első napjaiban megkezdődött, és rengeteg embert elhurcoltak a hírhedtté vált Kronich-palotába. Ezt az épületet azóta is úgy emlegetik, mint elképesztő borzalmak színhelyét. November elején egy éjszaka az egész várost átfésülték, és igen sok embert elvittek, s mint ahogyan Herceg János is kijelentette: „sok ártatlant, minden pofára ment”.

A tragédiát és a terrort csak növelte, hogy november 7-én, az októberi forradalom évfordulóján, Zomborban is tömeges népgyűlést tartottak, amelynek egyik vezérszóno-ka Maslaric Bozidar tábornok volt, aki a magyarokról úgy beszélt, hogy többségükben bűnösök. A beszéd szinte ösztönözte azokat, akik a bosszú szószólói és végrehajtói voltak.

S milyen alapon „likvidálták” az embereket? Már említettük, hogy nem a bűnösöket keresték, ezek nem voltak annyian, hogy ekkora vérengzést kellett volna miattuk szervezni. Elég volt egy hamis feljelentés is, hogy valakit elnyeljen a sötétség. Természetesen, ha valakiről kiderült, hogy a magyar időkben valamelyik politikai szervezethez tartozott, különösen ha vezetőségi tag is volt, ez úgyszólván egyet jelentett a halálos ítélet kimondásával. Külön vadásztak a Nyilaskeresztes Párt tagjaira, a Turáni Vadászokra és a DMKSZ vezetőségi tagjaira.

Az egyik okmányból kiderült, amelyet a Nyilaskeresztes Párt helyi szervezetének elnöke írt alá, és 1944. május 10-i keltezésű, hogy ennek a szervezetnek Zomborban akkor 162 tagja volt, de a sztálingrádi csata után állandó tagcsökkenés volt tapasztalható körükben.²⁴⁰

Azt nem tudtuk meg kutatásaink során, hogy a bosszúállók pontosan kiről derítették ki, hogy a Nyilaskeresztes Párt tagjai, mindenesetre a tagság egy része szintén a tömeges bosszú áldozata lett.

Ha valaki az értelmiséghez tartozott, ez is legendás lehetett, hogy eltűntessék. Itt külön megemlítenénk Eszes Irma gimnáziumi tanárnő tragédiáját, aki közismert baloldali beállítottságú volt, várta a Horthy-rendszer bukását és a felszabadulást. A diákok egy csoportját maga köré gyűjtötte és Ádám Lujza tanárnő barátjánőjével önkéntesen jelentkeztek kukoricatörési munkálatokra. Soha többé nem kerültek elő. A tanárnők és a diákcsoport tragédiájáról pontosabb adatokat szolgáltatott doktor Zagyva Sándor szakorvos, aki a magyar időkben osztálytársa volt az eltűnt diákoknak, és tudomása szerint 6 diáktársa tűnt el. Csejuszka Lajos, Keller Richárd, Majer István, Márki Dezső, Németh János és Pastrovich Imre. Állítása szerint nem két, hanem három tanárnő volt velük. A harmadiknak csak a becenevére emlékszik, Fenyvesi patikusnak volt a felesége. A férj is a kukoricatörők között volt, és neki is nyoma veszett. A hat diák közül Németh János a bezdáni mézszárlásban vesztette életét.²⁴¹

Zombor 1944 október végétől december elejéig egy hatalmas gyűjtőtábor volt. Ide hurcolták a környék községeinek úgyszólván teljes magyar férfilakosságát. A bezdániak, akik túléltek a vérengzést, itt voltak, de idehurcolták az apatiniakat, a kupuszinaikat, s ugyanígy más helyekről is tömegesen hajtották ide a munkaképes férfiakat. Nem volt kevés azok száma, akik sohasem kerültek vissza lakhelyükre. S ami a legfeltűnőbb Zomborra vonatkozóan, hogy a városban, amely elég soká a front közelében volt, a ter-

ror a legtovább tartott. Míg másutt a tömeges kivégzéseket 1944. november második felében már leállították, ebben a városban még 1945 februárjában és márciusában is sok embernek egyszerűen nyoma veszett. Az embereket pl. 50-es csoportokban vitték munkára, legtöbbször kukoricatőrésre, és visszatérőben mindig hiányzott közülük valaki.

Doktor Zagyva Sándor nyilatkozatában beszámolt édesapja meghurcolásáról és kivégzéséről. Őt a rendszerváltozás utáni első napokban elvitték, kegyetlenül megkínozták, majd szabadon engedték. Két hét múlva azonban egy hamis feljelentés után újra elvitték, és többé soha nem került elő. Ezt a példát azért említettük meg külön, mert hasonló esetekre számos példa akadt más helyeken is. A tanú pontosan emlékszik arra is, hogy édesapját, Románt 1952-ben nyilvánították holttá. A bírósági végzésben az áll, hogy 1944. november 7-én két felfegyverzett személy elvitte hazulról, és azóta nem adott életjelt magáról.²⁴²

Ötven év múlt el ezen események óta. Azóta sokan elhaláloztak azok közül, akik pontos adatokat közölhettek volna. De a még élők közül sem kevés azok száma, akik nem mernek nyilatkozni. Vannak olyanok is, akik a mai jugoszláv borzalmakra hivatkoznak, és újabb megtorlástól félnek. E sorok frójának a zombori megtorlásról azonban sikerült egy újabb személyt felkutatnia, aki bátyjának, az 1925-ben született Tóth Andrásnak eltűnésére és kivégzésére emlékezett vissza.

Bátyja, András 1941 őszén a kereskedelmi iskolába iratkozott be, de rövidesen Sátoraljaújhelyen folytatta tanulmányait. 1944 nyarán úgy döntött, hogy Zomborban folytatja a negyedik évet. Édesapjuk Szabadkán a vasútnál dolgozott. Ősszel meg is kezdődött a tanítás, albérletben lakott Jakob György bajai fiúval. A partizánok bevonulása után három hétig mindketten továbbra is albérleti szobájukban laktak. Abba a házba még két orosz tisztet is beutaltak, akikkel jó barátságban voltak és gyakran tolmácsként is felhasználták őket.

Egyik reggel elutazási engedélyt kértek Zentára, de nem tértek vissza. Később az egyik milicista mesélte, hogy mindkettőjüket látta a hírhedt Kronich-palotában. A két orosz tiszt mindent megtett, hogy kiszabaduljanak, de nem sikerült megtalálniuk őket, feltételezhetően akkor már nem voltak az élők sorában.

Az adatközlő még tudni vélte, hogy a két legnagyobb kivégzőhely a bezdáni úti kaszárnya és a Kronich-palota volt.²⁴³

Más esetekben a közbenjárások, követelések eredményesek voltak. Herceg János akadémikus nyilatkozatában megemlíttette, hogy később, amikor ismét visszavették őket a városi népfelszabadító bizottságba (ez 1944. december elején lehetett), sikerült kiszabadítaniuk több mint 50 kupuszinai magyar férfit, akiknek minden bizonnyal hasonló sorsot szántak, mint annyi, túlnyomó többségükben ártatlan kivégzetteknek.²⁴⁴

S mennyi lehetett a Zomborban egészen 1945 tavaszáig dühöngő terror áldozatainak száma? Erre a fájó kérdésre talán sohasem tudunk majd négy évtizedes távlatból pontos választ adni. A visszaemlékezők egyöntetűen azt állítják, hogy a zombori és a város környéki községekből idehurcoltak soraiból 3.000 embert végeztek ki. Ez döbbenetes szám, amely örök vádként áll majd a történelem ítélszéke előtt azokkal szemben, akik ezt a tömegmészárlást elkövették. Túlnyomó többségükben a kivégzettek magyarok voltak, de jócskán akadtak közöttük bunyevácok, illetve horvátok és más nemzetiségűek is. Ezt a számadatot más adatokból is kiindulva, elfogadhatónak tartjuk.

Ahogy már említettük, az 1941. évi népszámlálás a városban összesen 11.502 magyar nemzetiségű polgárt mutatott ki. A katonai összeírók azonban a népszámlálás napján majdnem 5 ezerrel kevesebb magyar nemzetiségű polgárt jegyezték be.²⁴⁵ Ha le is számítjuk azokat, akik elmenekültek, vagy pedig a magyar hadseregbe vonultatták be őket, akkor is a 3 ezres vérveszteség Zomborban és a város környéki községekben valószínűnek látszik. Erre a létszámra azonban nem következtethetünk a háború után holtta nyilvánítások alapján. Feltűnő, hogy a zombori járási, majd községi bíróság a többi bírósághoz viszonyítva is igen kevés háborús áldozatot nyilvánított holtta. Csak néhány példát említünk meg, mert ezen a téren is további kutatások szükségesek.

Domány Jánost, a két háború közötti forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő képviselőjét 1946-ban holtta nyilvánították azzal az indoklással, hogy 1944. október 24-én eltűnt Zomborból. A háború előtti munkásmozgalom egyes résztvevőinek a háború utáni nyilatkozataiban azt olvashatjuk, hogy Domány állítólag a magyar titkosszolgálatnak dolgozott, és olyan adatokat szolgáltatott, amellyel több ember halálát okozta. Erre vonatkozólag azonban más bizonyítékokat kutatásaink során nem találtunk.²⁴⁶

1946-ban még holtta nyilvánították Selymonos Boris orosz emigránst (1890. II. 20.) s az erre vonatkozó szövegben az áll, hogy 1944 októberében ismeretlen fegyveresek elvitték, és azóta nem adott életjelt magáról.²⁴⁷

Ezután 1951-ig nem találunk a bírósági anyagban holtta nyilvánítási adatokat. Ekkor holtta nyilvánították Lakatos Márton (1907. VII. 31.) azzal a megfogalmazással, hogy 1944. november 17-én Nemesmiliticsről elvitték munkára Batinára, ahonnan nem tért vissza.²⁴⁸

A következő évek holtta nyilvánítási anyagában igen röviden fogalmaztak és több esetben csak azt tüntették fel, hogy az illető személy egyszerűen eltűnt 1944-ben vagy 1945-ben. Vannak közöttük veprováciak, sziváciak, csonopljaiak és más községbeli illetőségűek is.

Az 1974-ben holtta nyilvánított Nánási Lajosra vonatkozólag (1917. II. 27.) azt fogalmazták meg, hogy utolsó tartózkodási helye Zombor volt, tehát nyilvánvalóan kivégezték. Hasonlóan fogalmaztak Tancsik István (1895. XII. 2.), Bogisics József (1895) és Guvardics Franciska esetében is.²⁴⁹

Kik voltak a vérengzők, és a legfőbb felelősök helyi viszonylatban? Erről sem tudunk még teljes képet kapni. A hírhedt OZNA városi szervezetének ebben a rendcsinálásban kétségtelenül elsőrangú szerepe volt. Ugyanígy a városi katonai parancsnokság tisztségviselői, a népfelszabadító bizottság háborús bűnöket kivizsgáló külön albizottságának a tagjai is élet és halál urai voltak ebben a vérzivataros időszakban.

Matuska Márton könyvében részletesen leírta egy névtelenül nyilatkozó személy vallomását, aki írónkként, tehát már mozgósított egyénként bekerült abba az egységbe, amely a vérengzés napjaiban Zomborban állomásozott, tehát a kivégzésekben is jelentős szerepe volt. A tanúvallomást tevő személyesen is jelen volt, amikor két embert likvidáltak, akik közül az egyik magyar katonaszökevény volt. Az egység pontos meghatározása: a Népfelszabadító Hadsereg és Partizán Osztagok Vajdasági Főparancsnoksága Zászlóaljának Kiegészítő Központja. Parancsnokuk egy szerémségi, csortanovci gimnazista, Radoje Milorad volt, politikai biztosuk pedig Stojan Andjelić. Ő is Szerémségből került a városba, valószínűleg Kuzmin faluból. Mindenképpen ők is részbeni felelősei a Zomborban törtéteknek. A tanú még tudni vélte azt is, hogy a ki-

végzéseken részt vett egy egészen fiatal bosnyák partizán is, valamint a zászlóalj intendánsa, Stepan Kusturni zombori lakos.²⁵⁰

S hol vannak Zomborban a tömegsírok? A kivégzettek jó részét a Dunába és a Ferenc-csatornába ölték, de a lóversenytéren is előre megásott tömegsírok várták a halálraítélteket. Azt beszélik, hogy az újonnan épített autóbuszpályaudvar betonja alatt is egy terjedelmes tömegsír van. Cseres még megemlíti, hogy a bátor adatgyűjtő plébánosok szerint Zombor területén 5.650 ártatlan magyar volt a november közepéig tartó terror áldozata. Ezt a számot jelenlegi ismereteink birtokában túlzottnak tartjuk.²⁵¹

A Zomborban történt megtorlásra vonatkozólag további kutatások szükségesek. Ugyanakkor Cseres Tibornak bizonyára igaza van, hogy a teljes névsorok összeállítására, a közös gyász érdekében is, mindörökre lehetetlennek látszik.

S mit mondjunk a többi nyugat-bácskai községről? Sem Matuska, sem Cseres nem említik Hódság nagyközséget, noha ugyanakkor Cseres könyvében az áldozatok létszámáról készített külön kimutatásban összesen 183 áldozatot említ a településen. Az 1941. évi őszi magyar népszámlálás adatai szerint ennek a községnek 5.823 lakosa volt. A túlnyomó többségében német lakosságú Hódságon ekkor mindössze 737 magyar élt. Tehát amennyiben a fenti szám pontos, a magyar férfilakosságot a szó szoros értelmében megtizedelték.

S mi van azokkal a községekkel, ahol a szerb lakosság soraiból a tragikus napokban felülkerekedtek azok, akik elleneztek a féktelen bosszút, és így ezeken a helyeken nem is volt vérengzés? Cseres Tibor Bajsát, Kispiacot és Nemesmiliticsét említi.

Bajsán állítólag nagy vita folyt a jó érzésű, becsületes szerbek és a csőcselék között, amelynek tagjai nagy mézszárlásra készültek, és elsőnek Németh Béla plébánost akarták kivégezni. A falu végén már el is készült a nagy tömegsír. Az utolsó pillanatban azonban odaérkeztek a józanabb érzésű szerb polgárok, akik kicsavarták a gyilkolásra készülő kezéből a fegyvert. Ugyanakkor emlékeztették a bosszúra készülőket az 1941-es időkre, amikor a helyi magyar lakosság állt ki szerb polgártársaiért.

Kispiacón is összegyűltek egyes szerb polgárok, hogy megbeszéljék a magyarírtást. Malešev Živo közismert magyargyűlölő készítette a tervet, de azután az utolsó pillanatban meggondolta magát. Ő már a régi Jugoszláviában is sok keserűséget okozott a helybeli magyaroknak, ezért 1941-ben Martonosra vitték a magyar hatóságok, és vizsgálatot indítottak ellene. Itt az egyik kispiaci polgár, Galgóci Pál, akit Malešev annak idején többször meghurcolt, zsebkéssel rátámadt, a nyakán megsebesítette, de idejében szétválasztották őket. Galgóci később megbánta tettét és bocsánatot kért Maleševtől. Ez juthatott eszébe Maleševnek, és ezért javasolta a helybeli szerbeknek, hogy egy magyart sem végezzenek ki, és állítólag nem is bántalmaztak senkit a sebtében összefogdosott magyarok közül.

Nemesmilitics ismert volt arról, hogy az itt élő magyarok és szerbek békésen éltek együtt. 1941-ben a magyar polgárok álltak ki szerb polgártársaikért, 1944 őszén pedig viszonzásul a helybeli szerbek győzték meg a bevonuló partizánokat, hogy itt semmi szükség nincs a bosszúállásra.²⁵²

Ennek ellenére azonban a háborús bűnöket kivizsgáló vajdasági bizottság anyagában találtunk adatokat erről a kisközségről is. Összesen négy helybeli magyar polgárt talál-

tak bűnösnek az 1941. évi áprilisi bevonuláskor történekeért. Ketten közülük szökésben voltak, Tarr Dánielről és Fekete Jánosról pedig feltüntették, hogy „az ítélet végrehajtva”. Tehát minden valószínűség szerint kivégezték őket.²⁵³

Voltak még szórványos kivégzések más községekben is, ahol a magyarok lélekszáma igen csekély volt. Így pl. Rigycán 7 állítólagos háborús bűnöst jegyezték be és ezek közül ötnél tüntették fel, hogy „az ítélet végrehajtva”.

Találtunk még Csonoplyára vonatkozólag is néhány háborús bűnöst, s egynél fel volt tüntetve, hogy „az ítélet végrehajtva”. A Krivaja községben történekeért csak egy állítólagos háborús bűnös nevét jegyezték be, fel is tüntették, hogy az „ítélet végrehajtva”. Bejegyezték még két háborús bűnös nevét Bogyaniról, valamint egyet Vajszkáról, és nevük mellett ugyancsak feltüntették, hogy az „ítélet végrehajtva”.²⁵⁴

A zombori bíróság a háború után még jónéhány személyt holtá nyilvánított. Jó részüknél azonban a bírósági fogalmazásban az áll, hogy eltűnt 1944-ben, vagy csak egyszerűen az, hogy „eltűnt”. Ezért egyelőre nem lehet pontosan megállapítani, hogy mindezen személyek az áldozatok sorából kerültek-e ki vagy sem.